

OSMANLI DÖNEMİNDE ESKİŞEHİR'E GÖÇLER

Selahattin ÖNDER

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskişehir

Engin KIRLI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencisi, Eskişehir

ÖZET

Eskişehir, 19.yy'a kadar küçük bir kasaba görünümündedir. Yapısı 1860'dan itibaren yavaş yavaş değişmiştir. Bu değişimin en baskın etmeni şehre yerleştirilen göçmenler olmuştur. 1894'de İstanbul-Bağdat Demiryolu'nun buradan geçmesiyle şehrin 20.yy'da yapacağı büyük sıçramanın alt yapısı oluşmuştur.

Devlet ve göçmenler iskan bölgelerini belirlerken bazı önceliklere dikkat etmiştir. Devlet, tarıma elverişli boş arazilerin üretime kazandırılması, stratejik açıdan hassas bölgelere Müslüman-Türk unsurların yerleştirilmesi, göçmenlerin biran önce iskan sorunlarının çözülmesini gözetmiştir. Göçmenlerin öncelikleri ise, üretim yapabilecekleri imkanların sağlanması, pazarlara yakınlık, akrabaları ile iletişim kolaylığı için, anayollar civarında iskan edilmeleridir. Eskişehir, her iki kesimin de temel isteklerini karşılamıştır.

Göçmenlerin önemli bir kısmı köylere yerleştirilmiştir. Şehir merkezine iskan edilenler şehrin meskün mahal sınırlarının taşmasına ve yerleşim alanlarının genişlemesine yol açmışlardır. Çeşitli meslek sahibi göçmenler, şehirdeki mevcut mesleklerin güçlenmesine ve renklenmesine sebep oldular.

Hızlı bir biçimde gelişen Eskişehir'in ihtiyaç duyduğu insan gücü büyük oranda göçmenlerle karşılanmıştır. Yeni göçmen köyleri, tarıma kazandırılan boş araziler ve demiryoluyla birlikte şehir gelişmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modern kentleri arasındaki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Göç, Göçmenler, İskan.

MIGRATIONS TO ESKISEHIR DURING THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

Eskisehir was a small town by 19th century. It slowly began to change in 1860 mostly due to the immigrants settled contributed to the development of the city in 20th century.

The Ottoman state gave serious attention to some points during the settlement of the immigrants. It was paid attention to making of uncultivated land convenient for agriculture settling of Muslim-Turkish immigrants to strategical regions and solving of the problems of

the immigrants emerged during the settlement. The most important thing for the immigrants was the word supplying of the necessary tools for production, being near to the market places and settling next to the main roads in order to communicate to their relatives. Eskişehir replied to the basic desires of both sides.

Most of the immigrants were settled down the villages. These settled down the city centre caused the expansion of the settlement places. The immigrants belong to various professions contributed to the development of the present professions in the city.

The necessity for man power in Eskişehir which developed rapidly were mostly supplied by the immigrants. With new villages of the immigrants, newly cultivated lands and railway the city developed. Thus Eskişehir rose as a modern city of the Turkish Republic.

Keywords: Eskişehir; Migration, Immigrant, Settlement

1.GİRİŞ

Türkiye'nin en eski kentlerinden biri olan Eskişehir'in, temelleri Antikçağ'da kurulan Doryleum kentiyle atılmıştır. Asırlarca çeşitli milletlerin yaşadığı şehir, Selçukluların Anadolu'yu fethetmelerinin ardından Türklerin iskan faaliyetlerine konu olmuştur. 1176 Miryakefalon Savaşı'ndan sonra Odunpazarı çevresine yerleşmesiyle birlikte, modern çağların Eskişehir'inin temelleri oluşmuştur. XV.yy'da, özellikle Fatih döneminden itibaren Eskişehir isminin kaynaklarda kullanıldığı görülmektedir. 1476 tarihinden sonra yapılan tahrirlerde Sultanönü'nün Sancak merkezinin Eskişehir olduğu kaydedilmiştir (Doğru, 2003:62).

XVI.yy'ın ikinci yarısında, Anadolu'da iç isyanların, soygunların yaşandığı bir dönem başlamıştır. XVI.yy'ın sonu "Celâli Fetretî" olarak adlandırılan devirdir. "Celâli İsyânlar"ı, şehirlerin önemli ölçüde tahrip edilmesine ve sönmüşlüğüne yol açıyorsa da asıl öldürücü tesirleri kır yerleşmesi üzerinde cereyan etmiştir. XVII.yy'dan sonra ticaret yollarının denizlere doğru kaymasıyla, Anadolu'nun dünya ticareti içinde önemi azaldı. Diğer Anadolu kentleri gibi Eskişehir de, bu olumsuz gelişmelerden etkilenerek küçük bir kasabaya dönüştü. Eskişehir'in yaşadığı asayiş sorunu, 19.yy'a kadar istenen düzeyde çözümlenemedi. Bu sebeplerle XVII.yy'dan itibaren konar-göçer toplulukların topraklandırılması programı Eskişehir'de amacına ulaşamadı. 19.yy boyunca dünya ölçeğinde önemli bir ticaret maddesi olan Lületaş dahi, kentin ekonomik ve sosyal açıdan bir cazibe merkezi olmasını sağlayamadı. Eskişehir, kenti ziyaret eden gezginlerin büyük kısmı tarafından "yoksul, bakımsız bir yer" şeklinde tasvir edildi (Albek, 1991:140-155).

1860 yılından itibaren, şehrin görünümü yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu değişimdeki başlıca etkenlerden ilki buraya yerleşen göçmenlerdendir. Diğer 1894 yılında işletmeye açılan Berlin-Bağdat Demiryolu'nun Eskişehir'den geçmesidir. Demiryolu inşa edildikten sonra önem kazanan Eskişehir, yapılacak şekilde canlanmış, hızla yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Eskişehir'i başkent İstanbul'a direkt olarak bağlayan demiryolu, kentin ticari fonksiyonunu da yeniden yapılandırmıştır. İstasyonun kent içinde yer alması, çevre köylerden gelen ürünün Eskişehir'de toplanmasını sağlamış ve bu biçimde kır ile kent arasında başlayan ilişki, ekonomik kalkınmayla birlikte şehrin görünümünü değiştirmiştir. Eskişehir

19.yy'da elde ettiği bu kazanımlarla, 20.yy'da gerçekleştireceği büyük sıçramanın alt yapısını oluşturmuştur(Ertin, 1994:17-20) .

1. GÖÇMENLERİN ESKİŞEHİR'E YERLEŞTİRİLMESİNİN SEBEPLERİ

1771 yılında Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti daha sonra sık sık yüzleşeceği ve çözmek için büyük uğraş sarf edeceği göç sorunuyla karşılaştı. 1789-1800 yılları arasında Kırım'dan göç edenlerin sayısı 500.000 civarındaydı. 1815-1828 döneminde Kırım'dan yeni göçler başladı.Bu göçmenler-den bir kısmı Eskişehir civarına yerleştirildi (Aydın,1993:34). 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi esnasında da Tuna dolaylarında yaşamakta olan bazı Tatar kabileleri, yaklaşan Rus tehlikesi sebebiyle, aileleriyle birlikte Anadolu'ya, Eskişehir Sancağı'nın Çifteler Çiftliği'ne getirildi¹.

Görüldüğü üzere Eskişehir'e, göç sorunuyla karşılaşılmasının hemen ardından göçmenler yerleştirilmiştir. Eskişehir'e göçmenlerin iskan edilmesi Osmanlı İskan Siyaseti'nin bir sonucu idi. Osmanlı Devleti'nin iskan politikalarını belirleyen temel kriterler arasında en önemlileri, sınırların güvenliği ve stratejik hedefler, iktisadi ve mali kaynakların artırılması, etnik dengenin sağlanması ve toprağın işlenilir hale getirilmesi gibi hususlardı.

1.1. SINIRLARIN GÜVENLİĞİ VE STRATEJİK HEDEFLER

Osmanlı Devleti gerileme döneminde, yükselme döneminin tam tersi bir biçimde içe dönük bir iskan faaliyeti içine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin, esaret altında kalan eski vatandaşlarına karşı duyarsız kalması söz konusu olamayacağı gibi, Hilafet makamını da temsil ediyor olması sebebiyle, diğer ülkelerde yaşayan Müslümanlara da kapılarını kapatamamıştır.

1850'li yıllara kadar uzanan, erken dönem göçlerde, devlet, göçmenlerin önemli bir kısmını Osmanlı Avrupa'sına iskan etmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra ise devletin göçe ve göçmenlere yaklaşımında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Zira göçler artık mevzi nitelikte değildir, kitlesel ve Anadolu içlerine kadar uzanan bir yapı kazanmıştır (Çelik,1999:99). Balkanlar'dan Müslüman halkın göç etmesine engel olamayan devlet, Rumeli'nin Müslümanlarca boşaltılmasını uygun bulmamıştır. Bu sebeple 1863-1865 yıllarında Kafkasya'dan göç eden halkın yaklaşık yarısını Balkanlar'da iskan etmiştir (Karpaz,1985:60). Tuna boylarına iskan edilen Çerkeslerin, Rusya'ya karşı bir set oluşturabilecekleri düşünülmüştür². Böylece bölgede Müslümanların oranı artırılmaya çalışılmıştır. Ancak Rumeli'nin iskan yapılacak alanlarının azalmasından sonra, göçmenleri Anadolu'da da iskan etmek yoluna gidilmiştir.

¹ **BOA Mühimme Defteri**, Nr.248, s.229/1609.

² **Hürriyet**, 19 Teşrin-i Evvel 1285 (19 Ekim 1868), s.1.

Yine Yunanistan ile Osmanlı Devleti sınırı yakınındaki Ermiye Kazası'ndaki boş arazilere Nogay muhacirlerinden bir kısmı yerleştirilmiştir³. Devletin, Avrupa'daki toprakları dışında göçmen iskan ettiği başka kritik bölgeler de mevcuttu. Rusya'nın Doğu Anadolu'ya ilerlemesini durdurmak niyetiyle Kafkas göçmenlerinden bir kısmı Doğu Anadolu'da iskan edilmişti. Ayrıca bu sayede Doğu Anadolu'daki etnik denge de değişmiş olacak, bölgede iskanın yaygınlaşmasıyla asayişin temin edilmesi de kolaylaşacaktı. Osmanlı Hükümeti etnik dengeyi koruma kaygısıyla Suriye-Beyrut-Filistin bölgesine de Müslüman göçmenleri yerleştirmişti. 1877 Osmanlı-Rus harbinden sonra Doğu Rumeli'ye Müslüman göçmenleri yerleştirilmişti. Fakat Osmanlı Devleti bu iskan faaliyetleri sırasında yabancı devletlerin bir takım müdahalelerine maruz kalmıştır. Rumeli'ye göçmen yerleştirilmesine Rusya ve Bulgaristan, Doğu Anadolu'ya ve Suriye-Beyrut-Filistin bölgesine göçmenlerin yerleştirilmesine Fransa, Rusya, İngiltere karşı çıkmıştır. Yine Kıbrıs'a yönelik iskan çalışmalarına İngiltere ve Yunanistan tepki göstermiştir (İpek, 1994:205-209).

Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, özellikle Batı Anadolu'da Gemlik-Çanakkale gibi bölgelerde, Müslüman köylerinin zamanla harap olduğunu göz önünde tutarak, Rum nüfusunu bölgede dengelemek maksadıyla, çalışmalara başladı. Boğazın müdafaası açısından, bölgedeki Türk nüfusunun artırılması veya en azından Rum nüfusu ile denk bir sayıya ulaşılması amacıyla bu bölgelere göçmenlerin iskan edilmesi kararlaştırıldı (İpek,1994:197). I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde de, Hüdavendigâr Vilayeti ve Karesi Mutasarrıflığı dahilinde bulunan iskan edilememiş göçmenler, Rumlar'dan boşaltılan Marmara Adaları'na iskan edildiler (Dündar, 2001:169).

Osmanlı Devleti'nin Batı ve İç Anadolu'da gerçekleştirdiği iskan faaliyetine Avrupalı büyük devletler fazla müdahale etmiyorlardı. Bu durum, Eskişehir'e göçmenlerin iskan edilirken tercih edilen noktalardan biri olmasını kolaylaştırıyordu. Ancak, demiryolunun Eskişehir'e ulaşmasının ardından stratejik açıdan Eskişehir'in konumu tamamen değişti.

1.2. DEMİRYOLU HATTININ ESKİŞEHİR'DEN GEÇMESİ

Göçmenlerin iskan oldukları yerlerin, ana yollara yakın, ulaşım olanaklarına sahip bölgelerde olması ilke olarak benimsenmişti. Göç sırasındaki karışıklıklar yüzünden pek çok aile dağılmış ve birbirinden farklı bölgelere gönderilmişti. Ana yollara yakın bölgelere muhacir iskan edilmesi durumunda, parçalanmış aileler birbirlerinden daha kolay haberdar olabilir ve bir araya gelebilir. Nitekim Eskişehir, İstanbul-Ankara, İstanbul-Konya, İstanbul-Şam ve Bağdat ana yolları üzerinde bir kavşak noktası konumundadır (Kırlı, 2001:202).

1894 yılından itibaren ise, devrin en önemli nakil vasıtalarından olan trenler

³ BOA, A.MKT.UM 39/49 (25 C. 1276).

Eskişehir'de işlemektedir. Trenlerin işlemesi, göçmenlerin nakil şartlarının düzelmesinde büyük kolaylık sağlamasının yanında, göçmenlerin süratle iskan mahallerine gönderilmesine ve bir an evvel yerleştirilmesine de olanak sağlıyordu.

Ancak, Osmanlı Devleti'ni demiryolu hattı çevresine göçmen iskan etmeye mecbur edecek bir takım gelişmeler cereyan etti. 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren, bir kısım Alman siyasi elitleri arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman kolonizasyonu oluşturulması fikirleri ileri sürülüyordu. Kolonizasyon koşullarını yerinde incelemek üzere binbaşı Max Schlagintweit Anadolu'ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. 1899 yılında da Münih kentinde Alman Koloni Derneği (Deutsche Kollonial Gesellschaft)'nin bir toplantısında "Küçük Asya'da Alman Kolonizasyonu" konulu bir tebliğ sundu.

Anadolu'da Alman kolonileri kurulması ile ilgili kitap yayınlayan en önemli isim ise, Karl Kaerger'dir. Kaerger, kolonizasyonun iktisadi ve politik açıdan güçlü bir şirket tarafından yürütülmesi gerektiğini belirterek, bu "ulvi" görevi Anadolu Demiryolu Şirketi'ne yüklüyordu. Kaerger'in modelinde Anadolu demiryolu hatları boyunca yerleşecek olan Alman kolonizatörler Osmanlı Devleti'nden koparılacak imtiyazlarla, ayrıcalıklı koloni bölgeleri oluşturacaklardı. Kaerger ayrıca, koloni bölgelerinin oluşturulmasının başarıyla yürütülmesi için "Eskişehir'de bir Alman konsolosluğu açılmasını" da öneriyordu (Özyüksel, 1985:34-36).

Bağdat demiryolu imtiyazını elde etmek konusunda Almanlarla rekabet eden güçlerin en etkili silahı, Osmanlı yönetim çevrelerinde demiryolunu Almanların kolonizasyon amacıyla kullanacakları korkusunu yaymaktı. İngiliz ve Fransız diplomat ve girişimcilerinin bu yönde yaptıkları propaganda, Alman basını ve kamuoyunda aynı doğrultuda yazılanlarla birleşince, Bâb-ı Ali'nin kuşkuları giderek artıyordu. Bağdat demiryolu imtiyaz sözleşmesinin Osmanlı Hükümeti'nce onaylanmayacağı endişesine kapılan Almanya, 6.12.1899 tarihinde, İstanbul'daki Alman büyükelçisi Marschall aracılığıyla, "Anadolu'da Alman kolonileri oluşturulmasın-

dan kesinlikle söz edilemeyeceği" konusunda II. Abdülhamit'e güvence verdi (Özyüksel, 1985:37). Abdülhamit, böyle bir gelişmeye meydan vermemek için anlaşmaya kolonizasyonu engelleyici bir madde koydurdu ve ilave olarak da, "Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin bir kısmını Anadolu demiryolu güzergahına iskan ettirdi". Nitekim bu doğrultuda, özellikle 1902 yılında yapılan tahririn ardından, Eskişehir-Ankara hattına iskan daha düzenli olarak yapılmaya başladı. Yerleştirme yalnızca Eskişehir-Ankara hattı boyunca olmadı. Kütahya-Afyon-Konya hattı da iskan bölgesi olarak seçildi (Çelik, 1999:104-105). Benzer kaygılarla, Ankara vilayetindeki demiryolu hattı çevresine de büyük miktarda Rumeli göçmenleri yerleştirildi(Ortaylı, 2002:111).

Göçmenleri, demiryolu hattı boyunca iskan eden devlet, göçmenlerin yerleşim sorununa çözüm sağladığı gibi, özellikle savaş dönemlerinde olası sabotaj hareketlerine karşı da önlem almış oluyordu. Demiryolu hattı çevresine yerleşen

göçmenler, hem iskan ve üretim sorunlarını çözümlenmiş hem de ürünlerini bol miktarda ve ucuz şekilde nakledebilecekleri imkanlara kavuşmuşlardı.

1.3. EKONOMİK ETKENLER

Osmanlı Devleti, göçmenleri iskan ederken, ekonomik çıkar ve hedefleri de gözletmiştir. Osmanlı Devleti'nde sanayinin geri kalmış olması tarıma olan önemi bir kat daha artırmıştır. Bu yüzden, iskan politikasındaki en önemli hedeflerden biri, ülkedeki boş arazileri değerlendirmek ve bunları tarıma elverişli hale getirmek olmuştur (Kırlı, 2001:201) .

Osmanlı Devleti, tahıl ihtiyacının önemli bir kısmını, Balkanlar'dan temin ediyordu. Rumeli'nin elden çıkması ile, yeni üretim alanlarının devreye sokulması gereği ortaya çıktı. Eskişehir'de saray ve evkâfa ait topraklar büyük bir yekün teşkil ediyordu. Bu topraklar yerli, Yörük ve Türkmenler tarafından mera olarak kullanılıyordu. Göçmenlerin bu arazilere iskan edilmesiyle ziraata açılan yeni alanlardan ülkenin ihtiyaç duyduğu hububatın önemli bir bölümünün temin edileceği hesaplanıyordu (Kırlı, 2001:202) .

1.4. İKLİMSEL AVANTAJLAR

Göçmenlerin, iskan edilecekleri mahaller seçilirken, dikkate alınan hususlardan bir diğeri de göç edenlerin alışkın oldukları ya da en azından uyum sağlayabilecekleri iklim bölgelerine yerleştirilmeleri idi. Nitekim devlet, Çerkes göçmenlerden bir kısmını, stratejik açıdan önemli gördüğü; Kıbrıs, Suriye, Beyrut, Musul vb. gibi yerlere nakletmişti. Ancak Kafkasya'da soğuk denebilecek bir iklime alışmış olan bu insanlar, yaz aylarında aşırı sıcakların yaşandığı bu bölgelerde hastalanarak, hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu sebeple, göçmenlerin alışkın oldukları iklime uygun yerlere iskanı, göçmenlerin sosyal ve ekonomik açıdan devlet ve toplumla bütünleşmelerinden öte, hayatta kalabilmeleri açısından da büyük bir önem arz ediyordu. Zira, iskan sonrasında göçmenler arasında toplu ölümlere yol açan en önemli sebepler, salgın hastalıklardan ve göçmenlerin alışık olmadıkları iklimsel değişikliğe uyum sağlayamamalarından kaynaklanıyordu (Saydam, 1997:140) .

Eskişehir ve çevresinde ağırlıklı olarak karasal iklim hüküm sürmekteyse de; Karadeniz, Marmara, Akdeniz, İç Anadolu iklim alanlarının birbirine yaklaştığı bir bölgede yer alan il topraklarının bir bölümü de, saymış olduğumuz iklim alanları içinde yer alır. Dolayısıyla Eskişehir, farklı iklim bölgelerinden gelen göçmenlere alternatifler sunan alanlara sahiptir.

2. GÖÇMENLERİN ESKİŞEHİR'E NAKLİ

Dünyanın dört bir yanında 1880'li ve 1890'lı yıllarda zirveye çıkan, İngiliz, Rus, Fransız sömürgeciliği Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Müslüman nüfusun hatırı sayılır derecede artmasına yol açmıştır.

Eskişehir'e yerleştirilen göçmenler, ya İstanbul'dan kara yahut demiryoluyla, ya da Mudanya, Bandırma, Çanakkale iskelelerinde karaya çıkarak, yine iskan mahalline kadar karadan yollarına devam ederek ulaştırılmışlardır (Erkan, 1996:79). Kırım ve Kafkasya'dan deniz yoluyla Karadeniz limanlarına çıkarılan göçmenler de gerek Karadeniz Bölgesi'nde yer alan illere ve gerekse aralarında Eskişehir'in de bulunduğu Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştirilmiştir⁴.

Göçmenlerin iskan olunacakları arazilere, merkezden gönderilen memurların yaptığı incelemelerden sonra karar veriliyordu. Bu amaçla 1859 yılında Kolağası Tevfik Efendi, Çerkes ve Nogay muhacirlerinin iskan olunacağı araziye keşif için Anadolu'ya gönderilmişti⁵. İskana ayrılan boş arazilerin muhacirlere taksimatı ve dağıtılması, devlet tarafından sağlıklı bir şekilde ve yerinde yürütülmesi için "İskân-ı muhacirin memurları" tayin Hazineden izinsiz, göçmenlere arazi tahsis edilemezdi⁶. Yapılan iskan faaliyeti, daha sonra merkez tarafından görevlendirilen müfettişlerce denetlenirdi⁷. Muhacir Komisyonu'na 1892 yılında, bütün ülkedeki göçmen iskânı için uygun arazilerin dökümünü gösteren bir rapor düzenlendi. O dönemde idari taksimata göre Ankara Vilayeti sınırları içinde kalan Sivrihisar ve Mihaliçcik kazaları, Eskişehir'e dahil edilmiyordu. Bu rapora göre Eskişehir ilinde toplam 302.400 dönüm civarında göçmen iskanına müsait arazi bulunmaktaydı (Erkan, 1996:128-131).

3.GÖÇMENLERİN ESKİŞEHİR'DE İSKAN OLDUĞU YERLER

Osmanlı Devleti'ne göç eden insanlar arasında, çeşitli meslek gruplarına mensup bireyler mevcuttu ancak; göçmen gruplarının büyük çoğunluğu geçimini çiftçilikle temin ediyorlardı. Bu sebeple göçmenler genelde, taşralardaki uygun bölgelerde iskan edildiler. Hiç kimsenin tasarrufunda bulunmayan araziler göçmenlere tahsis edildi. Ekonomik düzeyleri belirli bir seviyeye ulaşana kadar da bir takım vergilerden muaf tutuldular.

Göçmenlerin bir kısmı mevcut mahalle ve köylere yerleştirilirken, bir kısmı da boş sahalara iskan edilmek suretiyle yeni yerleşim birimlerinin kurulması yoluna gidildi. Yeni kurulacak köylerin, iklimi göçmenlere elverişli, ormanlara yakın, mümkün mertebe yüksek tepeler civarında veya; sahipleri tarafından terk edilmiş, harap ve yıkılmış köy sahalalarında oluşturulması isteniyordu. Orman sahaları ile kurak bölgelere göçmen yerleştirilmemesi ilke olarak benimsenmişti. Fakat, savaş döneminin karışıklığı, göçmenlerin yoğunluğu, arazi darlığı gibi sebeplerden dolayı bu ilkeler her zaman uygulamaya koyulamadı.

⁴ BOA, Cevdet Dahiliye, Nr. 4150.

⁵ BOA, İrade Dahiliye, Nr. 28917.

⁶ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, 23524.

⁷ BOA, DHSN.THR 69/66.

Osmanlı Devleti, uyguladığı nüfus ve iskan politikasında, sosyal gruplar arasında sınıf esasına dayanmayan, kapitalistik olmayan ilişkiler öngörmüş ve bunu da bütün varlığı süresince ısrarla uygulamıştır. Yoğun göç dalgalarının ortaya çıktığı 19.yy'ın ikinci yarısında ve 20.yy'ın başlarında, Milli bir burjuvazi oluşturma politikasının gereklerine ve ekonomik açıdan uygulanabilir kolaylığına rağmen bile bu yönde bir tercih yapmamıştır(Çelik, 1999:107-109) .

Göçmen gruplarının büyük çoğunluğu geçimlerini çiftçilikle temin ettiklerinden, muhacirlerin taşralardaki uygun arazilerde iskanları kararlaştırılmıştı. Göçmenlerin geçimlerini temin etmeleri için, hiç kimsenin işletmediği araziler, muhacirlere tahsis edilmişti. Refah düzeyleri belirli bir seviyeye yükselene kadar da bir takım vergilerden muaf tutulmuşlardı (Şen, 1992:320-321) .

Muhacirlerin iskan olunacakları arazilere, merkezden gönderilen memurların yaptığı incelemelerden sonra karar veriliyordu⁸. Şayet şartlar elverişli ise, muhacirlerin iskan olunacakları araziye önceden gidip görmelerine Osmanlı Devleti müsaade etmiştir. Bu sayede, göçmenlerin istemedikleri yerlere zorla iskan edilmeleri gibi bir durum da söz konusu olmayacaktı⁹.

Farklı coğrafyalardan gelen göçmenlerin iskan yerlerini tespit etmelerinde gelenekleri önemli rol oynamıştır. Çerkez ve Abazalar, özellikle dağlık ve ormanlık sahaları; Rumeli'nin step bölgelerinden gelenler ise plato düzlükleri ile alüvyon ovaları tercih etmişlerdir (Tunçdilek, 1986:76-77). Eskişehir-İnönü-Çukurhisar hattında özellik-
le Kafkasya muhacirleri iskan olunmuştur (Kırlı, 2001:210) .

3.1. ÇİFTLİKLERDE KURULAN KÖYLER

Göçmenlerin öncelikle, devlete ait “emlak-ı Hümayun” çiftliklerine yerleştirildiğini görüyoruz. Eskişehir'de göçmenlerin iskan edildiği başlıca çiftlik, “Eskişehir Çifteler Çiftlik-i Hümayunu”dur. Daha önce de belirttiğimiz şekilde, Çifteler Çiftliği'ne ilk muhacir iskanı 1832 gibi oldukça erken bir döneme kadar uzanmaktadır. Ancak, yoğun iskan faaliyetleri 1859 yılından sonra yaşanmıştır. 1860 yılında çıkarılan irade ile, hazinece istifade edilemeyen devlete ait çiftliklere göçmenlerin iskan edilmesi isteniyordu¹⁰. Bu yıl içinde, Osmanlı Devleti'ne Hicret eden Kırım göçmenlerinin bir kısmı, Çifteler Çiftliği'ne yerleştirildi¹¹.

⁸ BOA, İrade Dahiliye, Nr. 29616. Kolağası Tevfik Efendi 1859 yılında, Çerkes ve Nogay muhacirlerinin iskan olunacağı araziye keşif için Anadolu'ya gönderilmişti.

⁹ BOA, A.MKT.UM, 520/42, 24 Ca 1278. Çerkes göçmenlerinden 200 hane nüfusun Çifteler Çiftliği'nde Hoşnudiye adlı mahalle iskanları uygun görülmesi üzerine muhacirler aralarından Yakup ve Hasan isimli iki kişiyi iskan olunacakları araziye keşif için görevlendirilmişti.

¹⁰ BOA, İrade Dahiliye, Nr. 30903, 8 Rebiülâhir 1277.

¹¹ Ibid.

1860-1864 yılları Osmanlı Devleti'nin o zamana dek karşılaştığı en büyük göç hadisesinin yaşandığı dönemdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ve sonrasında da imparatorluk, milyonlarca göç eden insan yığınlarıyla karşı karşıya kalacaktır. Bu kez göç hareketi yalnızca Kafkaslardan değil, Balkanlardan da yoğun şekilde kopup gelen insan kitleleriyle gerçekleşecektir. Göç hadisesinin yoğun bir şekilde yaşandığı bir diğer dönem ise Balkan Savaşları sırasında gerçekleşecektir. Bu ana göç dönemleri dışında ara dönemlerde de göç hareketi hiçbir zaman kesilmemiş pey der pey bireysel veya toplu şekilde sürekli devam etmiştir.

1860'lı yıllardan itibaren, Çifteler Çiftliğine göçmenlerin yoğun bir şekilde yerleştirilmeleri sonucunda çiftlikte yeni gelen göçmenler için arazi tahsis edilmesinde sıkıntı yaşanmasına yol açtı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Çifteler Çiftliği'ne göçmen iskan etmek arzusuyla, çiftliğin idaresini elinde bulunduran Bâb-ı Seraskeri'ye müracaat edildi. Seraskerlik'ten gelen cevap ise olumsuz oldu. Çiftliğin Osmanlı askerine at yetiştirdiği belirtilerek, hali hazırda, sürmekte olan harp dolayısıyla topçu ve süvari birliklerinin hayvan ihtiyacının arttığına temas edilerek, çiftliğin bu vazifesini yerine getirebilmesi için, çiftliğe muhacir iskanından şimdilik sarf-ı nazar edilmesi istendi.¹²

93 Harbi'nden sonra da Balkanlardan göçler kesilmeyip, bazı dönemlerde azalıp çoğalmak suretiyle devam etmiştir. Bu arada, Çifteler Çiftliği'nde, uygun arazilere muhacir yerleştirilmesi ve yeni yeni köyler teşkil edilmesi sürmüştür. Çiftlik sınırları dahilinde yer alan Başkurt mevkiine iskan ettirilen Rumeli Muhacirlerinin kurdukları Burhaniye Köyü, iskan faaliyetlerinin devam ettiğini göstermektedir¹³.

Öyle anlaşılıyor ki, Çifteler Çiftliği, bölgeye yerleştirilen göçmenler tarafından da rağbet görüyordu. "Sivrihisar kazasına tabi Arnen karyesinin havasıyla ve suyuyla imtizac edemeyerek birçok vefayat vermeleri üzerine" Arnen karyesini terk ederek, Çifteler Çiftliği dahilindeki Belpınar Mevkii'ne yerleşmek isteyen Karaçay göçmenleri, Dahiliye Nezareti'ne başvuruda bulunmuşlardı¹⁴.

Sonraki yıllarda da Çifteler Çiftliği'ne Muhacir iskanı devam etmiştir. Hatta çiftlik arazisi neredeyse tümüyle göçmenlere verilmiştir. 06.Mart 1911 tarihli belgede "Çifteler Çiftliği dahilinde mutavattın Kura ahalisinin taht-ı ziraatlerinde olan arazilerin kendilerine verilmesi ve kalan arazinin dahi muhacirlere tahsis" edilmesi kararı alınmıştır¹⁵. Balkan Savaşları sırasında, bir kere daha yoğun göç dalgasıyla karşılaşan devlet, Çifteler Çiftliği'ne göçmen iskanı için uygun arazi bulunup bulunmadığına ilişkin bir rapor düzenledi. Adı geçen raporda, çiftlik arazisi dahilinde göçmenler tarafından 28 adet köy teşkil edildiğini belirtmektedir¹⁶.

¹² BOA, BEO, Hüdavendigâr Ayniyât, Nr. 884, S.49, 27 Mayıs 1294.

¹³ BOA, İrade Dahiliye 43/22, 12 Ca 1319 (26.08.1901).

¹⁴ BOA, DH. MUİ, 4-1/72, 21 Ş 1327.

¹⁵ BOA, Ş.D., 1611/4, 10 R 1329.

¹⁶ B.C.A., 272-11/7-112, 29.08.1329.

Eskişehir’de göçmenlerin iskan edildiği bir diğer çiftlik, Eskişehir-Konya demiryolu civarındaki “Hasırca Çiftliği” olmuştur. “Muhacir iskanı için istimlakı hakkında Aşa’ir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi’nden Eskişehir Mutasarrıflığı’na” telgraf çekilmiştir¹⁷.

3.2. ESKİŞEHİR ÇEVRESİNDE GÖÇMENLERCE OLUŞTURULAN KÖYLER

Eskişehir’deki ilk göçmen köyleri, Kırım ve Kafkasya muhacirleri tarafından kurulmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1832 yılından itibaren Eskişehir ve çevresine Tatar göçmenleri iskan edilmişti. Kırım göçmenlerine, 1859 yılında Şeyh Şamil’in Rusya’ya mağlup olmasının ardından Kafkasya’dan göç eden halklar da eklendi.

1859 yılında, Eskişehir’in Seyitgazi İlçesi’nde, Çerkez muhacirlerinden Altıkesik ve Besni kabilelerine mensup göçmenler yerleştirildi. Yine Çerkez göçmenlerinden Halboki Hayile kabilesine mensup göçmenler de Seyitgazi çevresine yerleştirildiler (Kırlı, 2001:205) .

Kırım’dan göç eden Hoca Abdülbari Efendi’yle birlikte, 72 hanede 302 nüfusun, Kütahya Sancağı’nın Seyitgazi Kazası’nda Üçkuyu civarında “Aksaklı” isimli mahaldeki boş araziye iskanları gerçekleştirildi. Göçmenlerin kurduğu bu köye “Aksaklı” ismi verildi¹⁸.

Karinabad ve Silistre göçmenlerinden 114 hane, Eskişehir’in Seyitgazi ilçesinde iskan edildiler. Ziraat yapabilecekleri araziler tahsis edilerek, yeni teşkil edilen dört köye iskan edildiler. Yeni kurulan bu dört köye Salihye, Büyükyayla, Burhaniye ve İlyas isimleri verildi¹⁹.

Seyitgazi İlçesi çevresine, Balkanlardan göç eden Şumnu göçmenleri de iskan olunmuştur. Kırk iki hanede yüz yetmiş nüfus göçmence iskan edilen bu köye Şükranıye adı verilmiştir (Sofuoğlu,1995:181) .

Eskişehir-İnönü-Çukurhisar hattında özellikle Kafkasya göçmenleri yerleştirildi. 19 Cemaziyelevvel 1278 tarihli bir belgede, Eskişehir’e tabi Çukurhisar mevkiinde Abaza Bey kabilesinin iskan edildiği belirtilmektedir²⁰. Çerkes göçmenler için, Çukurhisar’da otuz hane yapılmış ve ardından bölgenin daha fazla

¹⁷ BOA, DH. ŞFR, 67/1, 14 L 1334.

¹⁸ BOA, A.MKT.UM 552/45, 8 L 1278 (08.04.1862).

¹⁹ BOA, Ş.D. Hüdavendigâr, 1556/15, 3 Z 1310 (17.06.1893).

²⁰ BOA, A.MKT.UM 552/47 (26.07.1852).

göçmen iskanına uygun olduğu sonucuna varılarak, otuz hane daha inşa etmek üzere faaliyete girilmiştir²¹.

Eskişehir ili'nde, Kafkas halklarından biri olan Abazalar da iskan olunmuştu. Ahiler mevkiine yerleştirilen on beş hanede 82 nüfus Abaza göçmenin, evleri inşa edilmiş ve ziraat yapabilecekleri araziler tahsis edilmişti. İskandan on yıl sonra yapılan incelemede, göçmenlerin hayatlarından memnun oldukları belirtilmişti. Bu köyün adının, ismi kadimine nispetle "Ahiler" olarak kaydedilmesi uygun görüldü²².

Mihalıççık ilçesi dahilinde Bağarslan Mevkii'nde 199 nüfus Rumeli göçmeni yerleştirilerek, otuz üç hane, on samanlık, bir ahır ve ağıl ve bir sıbyan mektebi ve bir camii şerif ve bir çamaşırhane inşasıyla teşkil olunan köyün krokisi gönderilerek, adının padişaha nispetle Hamidiye olarak isimlendirilmesi kabul edildi²³.

Göçmenler tarafından birçok yeni köy teşkil edildiği gibi, geçmişte meskun oldukları halde, zamanla çeşitli sebepler dolayısıyla terk edilerek, metruk hale gelen yerlere de göçmenler yerleştirilmiştir. Bu konu ile ilgili örneğimiz Sultanönü Köyü'dür. Köy ahalisi, köylerini terk ederek kasabaya yerleşmişti. Ziraate oldukça elverişli topraklara sahip bu köy, kasabada oturan sahipleri tarafından, Eskişehir'e gelen Filibe göçmenlerine satılmıştır. 39 haneden ve 154 nüfustan mürekkep olarak, yeniden oluşturulan bu köye, eski ismine sadık kalınarak "Sultanönü" adı verilmiştir²⁴.

Eskişehir ili içerisinde, burada ismini belirtmediğimiz bir çok köy göçmenlerce oluşturulmuş köylerdir. Öyle ki, bu yoğunluk sebebiyle sonradan şehir gelen göçmenlere yerleşecek alanlar belirlemede büyük sıkıntı yaşanmıştır. Nitekim, yerleşilecek arazi bulamama sorunu nedeniyle, dağlık bölgelere de göçmen yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu tür yerlerde geniş araziler bulunmadığından daha az sayıda hanelerden oluşan köylerin teşkil edilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin Sekiviran-Mutalip ve Bozdağ köyleri civarında "Karadere Pınarı"nın etrafı, ziraate elverişli ve boş araziye sahip olduğundan, on beş haneyi geçmemek şartıyla Silistre göçmenlerinin bir kısmı buraya yerleştirilmiştir²⁵.

3.3. GÖÇMENLERCE KURULAN MAHALLELER

Osmanlı Hükümeti 1877 senesine kadar göçmenlerin şehir merkezlerine yerleştirilmesine olumlu yaklaşmamıştı. Ancak üst seviyedeki memurların ve İlmiye Sınıfı'na mensup olanlar ile bunların yanı sıra, sanatlarını ancak şehirlerde icra

²¹ BOA, A.MKT.UM 524/74 (09.11.1861).

²² BOA, Y.A. Res 121/26, 3 S 1321 (01.06.1903).

²³ BOA, İrade Dahiliye 19/26 M. 1321.

²⁴ BOA, Ş.D. Hüdavendigâr, 1568/48, 15 Temmuz 1315.

²⁵ BOA, İrade Dahiliye, 7/14 Za.1312 (18.04.1895).

edebilecek göçmenlerin şehirlerde ve şehir civarında yerleşmelerine izin veriliyordu. Fakat göçmenlerin çoğalmasi ile köylerin kurulduğu araziler kifayet edemez hale geldi. Birçok kunduracı, marangoz ve daha diğer bazı küçük esnaf, köylerde ve kasabalarda sıkıntı içinde yaşıyordu. Ayrıca, ziraat ile meşgul olmayan göçmenlerin köy ve kasabalarda yerleştirilmeleri bir fayda sağlamıyordu. Şehir hayatına ve küçük ticarete alışmış göçmenler, yerleştirildikleri yerlerde kalmayarak yerlerini terk ediyorlar ve şehirlere göç ediyorlardı.

Vilayetlerden gelen bu haberler üzerine Bâb-ı Ali 14 Haziran 1878'de çıkardığı talimatın 35. maddesindeki "Muhacirin-i Merkume'nin kaffesinin kuray-ı kadimeye veyahut yeni oluşturulacak köylere yerleştirilmeleri lazım gelmeyüp şehir ve kasaba kenar ve civarlarında boş arazi var ise oralara da iskan olunabilirler" hükmü gereğince göçmenler şehir merkezlerinde de iskan olundular (Eren, 1966:82) . Böylece göçmenlerin kent ve kasaba çevrelerine yerleşmeleri başlamış basit anlamda da olsa gecekondü sorununun temelleri atılmıştır.

Eskişehir 1850 senesine kadar, oldukça sönük bir kasaba yapısına sahipken, bu tarihten itibaren kasaba merkezine yerleştirilen göçmenlerle hem nüfus artışı yaşamış, hem de kentleşme sürecine geçmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra Eskişehir'e gelen göçmenlerin bir kısmının Porsuk'un karşı sahiline yerleşmeye başlamasıyla, şehrin bu kesimi de iskana açılmıştır. Göçmenler böylece bir yandan kent nüfusunu artırırken, diğer yandan da yerleşim alanlarının genişlemesine yol açtılar (Ertin, 1994:17-21)

Kent merkezinde göçmenler tarafından teşkil edilen ilk mahalle Hacı Ali Bey Mahallesi'dir. Hacı Ali Bey Mahallesi'nin etrafına göçmenlerce yeni evlerin inşa edilmesi ile zamanla mahallenin sınırları genişlemiş, yeni mahalleler meydana gelmiş ve zamanla bu mahalleler Hacı Ali Bey Mahallesi'nden ayrılarak ayrı bir mahalle haline gelmişlerdir. Hacı Ali Bey Mahallesi'nden ayrılan ilk mahalle Hamidiye'dir.

Eskişehir Demiryolu İstasyonu civarında ve Hacı Ali Bey Mahallesi bitişğinde inşa etmiş oldukları evlerin miktarı 80 haneyi tecavüz ettiği gibi, mahallelerinde bir cami ve bir mektep bina etmelerinden dolayı, eğitim ve diğer işlere ait muamelelerinin Hacı Ali Bey Mahallesi'ne bağlı olması, mahalle halkını sıkıntıya soktuğundan, ayrı bir mahalle haline getirilmeleri talebinde bulunmuşlardı²⁶. Göçmenlerin talebi yetkililerce kabul edildi. Bu bölgenin ayrı bir mahalle haline getirilmesi ve adının padişahın ismine atfen Hamidiye olmasına karar verildi.²⁷

Hacı Ali Bey Mahallesi'nin 387 haneden müteşekkil bir konuma gelmesi üzerine, 1904 senesinde yapılan bir düzenlemede, mahalle sınırları arasında yer alan 170 hane ayrılarak, Şefkiye adıyla isimlendirilerek yeni bir mahalle oluşturuldu.

²⁶ BOA, Ş.D. Hüdavendigâr 1562/23, 13 Şevval 1312 (09.04.1895).

²⁷ BOA, İrade Dahiliye 10/18 Za 1312.

Osmanlı Arşiv Kayıtlarına göre, Eskişehir'de göçmenlerce oluşturulan bir diğer mahalle de yine Hacı Ali Bey Mahallesi yanında yer alan İhsaniye mahallesidir. İhsaniye mahallesinde 189 hanede 646 nüfus Rumeli ve Tatar göçmeni ikamet ediyordu²⁸.

Göçmenler kent merkezine yerleştirilirken mümkün olduğunca toplu halde ve belirli bölgelerde iskan edilmeye çalışılmıştır. Bununla hedeflenen, muhacirlerin ihtiyaçlarının daha kolay belirlenmesinin yanı sıra, göçmenlerin birbirleriyle dayanışma içinde bulunabileceklerinin öngörülmesinden kaynaklanıyordu. Bu sayede yerli halkla göçmenler arasında yaşanması muhtemel kültürel çatışmalar da asgari düzeylere indirilmiş oluyordu (Kırlı, 2001:220).

Demiryolunun kullanıma açılması ile ulaşım olanaklarında meydana gelen avantaj dolayısıyla, Eskişehir ve çevresi göçmenler tarafından yoğun şekilde tercih edilen bir bölge olmuştur. Kent merkezinde yer alan Hacı Seyyit, Hoşnudiye, Hayriye, Hacı Ali Bey, İhsaniye, Mamure, Mustafa Kemal ve Işıklar Mahalleleri göçmenlerce kurulmuş mahallelerdir.

5. SONUÇ

Dışarıdan Eskişehir'e ve Eskişehir'den de ülke dışına doğru yaklaşık 150 yıl süren göç hareketleri sonucunda şehrin etnik ve dini yapısında köklü değişiklikler yaşandı. Eskişehir dışına gerçekleşen göçler sonucunda, Salnâmeler'de zikredilen Ermeni, Rum ve Yahudi nüfus Eskişehir'den ayrıldı. Bunun sonucu Eskişehir neredeyse tamamen Müslümanlardan oluşan bir nüfus yapısına sahip oldu. Bu durum, Anadolu'da "Milli Devlet"e yönelişi destekleyen bir gelişmedir.

Göçler sonucunda Eskişehir'in kent nüfusu da önemli ölçüde artış kaydetmiştir. Porsuk'un karşı kıyısı göçmenlerce iskana açılmış ve buralarda yeni mahalleler teşekkül etmiştir. Ancak, diğer Anadolu vilayetlerinde de gözlemlendiği üzere, gelen göçmenlerin büyük oranda köylere yerleştirilmesi sonucu, nüfusun köy-kent dağılımı üzerinde, köy lehine bir değişime neden oldu. Köy birimleri hakim unsur haline geldi (Kırlı, 2001:262).

Göçmenler, ekonomik gelişme ve değişme konusunda değişikliklere çok daha yatkınlardır. Onlar kendi memleketlerindeki olumlu üretim vasıtalarının yanısıra, yerleştikleri bölgenin imkanlarını da dikkate alarak faydalı gelişmelere öncülük etmişlerdir. Göçmenler, yeni tarım makinelerinin kullanılmasında, mahalli gelenek ve uygulamadan etkilenmediklerinden yeni buluşlara açık insanlardır. Ancak göçmenlerin ülkeye faydalı olabilmeleri için, bilgi ve becerilerine göre iskan ve istihdam edilmeleri gerekmektedir. Aksi halde göçler, ülkede işgücü fazlalığına neden olacağından, ücretlerin azalmasına, yaşam şartlarının düşmesine, bölgenin asıl

---

²⁸ BOA, Y.A. Res 126/21, 13.03.1322.

yerlileri ile göçmenler arasında da işsizliğe yol açar. Böyle durumlarda bir takım toplumsal huzursuzlukların ve asayişsizliğin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Göçmenler, Anadolu tarımsal teknolojisine göre daha ileri düzeyde bir tarım teknolojisi getirmiş ve makine kullanmaya giden yolda öncülük etmişlerdir. Anadolu'nun geleneksel tarım aleti karasaban yerine pulluk kullanımı ikame etmeleri dahi başlı başına bir yeniliktir. Göçmenler, aynı zamanda pullukta ufak bir değişiklik yaparak, toprağı yüzeyden sürmeye başlamış, böylece kurak bir iklimi olan ilde, buharlaşmanın toprakta oluşturduğu olumsuz etkiyi azaltmışlardır.

Eskişehir kültürü, en köklü ve kalıcı değişikliklerini 19.yy'da yaşamıştır. Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen, ayrı kültür gelenekleri olan bu topluluklarla, "manav" ismiyle anılan yerli unsur arasında yoğun bir kültür alışverişi olmuştur. Yerliler göçmenlerden kimi tarım tekniklerini almış, yeni ürünler ekmeye başlamışlardır. Göçmenler Eskişehir'in gerek tarım, gerekse sanayi sektörlerindeki erken gelişmenin kaynağını oluşturmuşlardır. Anadolu'nun geleneksel tarım aleti karasaban yerine pulluk kullanan, atla çekilen biçme makinesi, gübre kullanma alışkanlığı olan, sebze tarımını yaygınlaştıran, bataklıkları kurutan, kısaca daha ileri düzeyde ve daha ticari bir tarımsal faaliyet gösteren göçmenler, ilin kaynaklarının değerlendirilmesinde en önemli öge olmuşlardır.

İşlenmeyen boş topraklar, göçmenlerin sayesinde tarıma açılmış, bunun sonucu tarım arazileri genişlemiş, tarımsal üretim de artmıştır. Göçmenler beraberinde getirdikleri kültür bitkilerini ve yeni tarım yöntemlerini, yerli halka tanıtmışlar, özellikle seracılığın ve çiçekçiliğin tanıtılmasında, tütüncülüğün ve şeker pancarı üretiminin geliştirilmesinde önemli rol oynamışlardır.

Demiryolunun şehre ulaşmasından sonra, ilde ticari faaliyet canlanmış ve çevreye yerleşen göçmenlerin gayretiyle Eskişehir gittikçe gelişen toprak ürünleri piyasası haline gelmişti. Nitekim 1893-1911 arasında Konya, Eskişehir ve Ankara illerinden elde edilen tahıl, meyve sebze miktarı %1000 oranında artış kaydetmişti. Ovalardan gelen çiftçi Kırımlılar buğday üreticisi oldular ve buğday tarımı Kırımlılar tarafından geniş ölçüde geliştirildi.

Göçlerin yaşandığı dönemlerde, Kırım'ın tanınmış tüccar ve ileri gelenleri mülklerini satarak sermayeleri ile Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir. Ticari yönden son derece kabiliyetli ve maharetli olan bu göçmenler, 19.yy'ın ikinci yarısında Anadolu'daki müteşebbis ve tüccar grubunun içinde, önemli bir rol aldılar. Kırımlı işadamları, özellikle İstanbul, İzmir, Balıkesir, Bursa, Ankara, Konya, Eskişehir ve yerleştikleri diğer bölgelerde ticari işlerini kurdular. Bugün bile bu şehirlerde ve özellikle Eskişehir'deki ticari işletmelerin bir bölümünü Kırım kökenli insanlar yönetmektedir.

Kafkas, Kırım ve Balkan göçmenleri beslenme düzeninin ve alışkanlıklarının oluşmasında da önemli katkılarda bulundular. Göçlerin kültürel ve folklorik açıdan da tesirleri olmuştur. Kafkasya'dan Kırım'dan Balkanlar'dan gelen

bu insanlar kendilerine has kıyafetleri, dansları, adetleri, törenleriyle Eskişehir'in kültürel çeşitliliğine önemli zenginlikler kazandırmışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
 Toprak İskân Genel Müdürlüğü Arşivi
 BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 A.MKT.UM
 BEO. Hüdavendigâr Ayniyat 884.
 Cevdet Dahiliye
 DH. MUİ
 DH. ŞFR
 İrade-i Dahiliye
 İrade-i Meclis-i Vâlâ
 MHM
 Ş.D. Hüdavendigâr
 Y.A. Res.

Kitap ve Makaleler

ALBEK, Suzan (1991). **Dorlaion'dan Eskişehir'e**, Eskişehir.
 AYIN, Faruk (1993). "1878 (H.1295)'te Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İskânı", **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara, s.33-41.
 ÇELİK, Gülfettin (1999). "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", **Divan**, Yıl 4, Sayı 6, İstanbul, s.49-110.
 DÜNDAR, Fuat (2001). **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul.
 EREN, A. Cevat (1966). **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul.
 ERKAN, Süleyman (1966). **Kırım ve Kafkasya Göçleri**, Trabzon.
 İPEK, Nedim (1994). **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**, Ankara.
 KARPAT, Kemal (1985). **Ottoman Population 1830-1914**, Wisconsin.
 KIRLI, Engin (2001). **19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
 ORTAYLI, İlber (2002). **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim (Makaleler I)**, Ankara.
 ÖZYÜKSEL, Murat (1985). "Anadolu ve Bağdat Demiryollarını Kolonizasyon Aracı Olarak Kullanma Çabaları", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.VI, S.2, Bursa.
 SAYDAM, Abdullah (1997). **Kırım ve Kafkas Göçleri**, Ankara.
 SOFUOĞLU, Adnan (1995). "Osmanlı Devleti'nde Ortaya Çıkan Göç Problemleri ve Türk Göçlerinin Bir Safhası; 1903-1904 Yılında Meydana Gelen Göçler", **Türk Kültürü**, Sayı 383, Ankara.

- ŞEN, Ömer (1997)“Osmanlı Devleti’nde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834-1870)”,
Toplum ve Ekonomi, Temmuz 10, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, Necdet (1986).**Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi**, İstanbul.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ**(1986). “Eskişehir”, C.XV, Ankara.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ**(1982). “Eskişehir”, C.IV, İstanbul.

Gazeteler
Hürriyet.